

DRS. J. F. R. PHILIPS

DE LANDBOUWSTRUCTUUR VAN
ZUID-LIMBURG IN DE EERSTE HELFT
VAN DE 19e EEUW

MEDE IN VERGELIJKING MET DE AANGRENZENDE
DUIITSE EN BELGISCHE LÖSSGEBIEDEN¹

¹ Dit artikel vormde de inhoud van een voordracht over 'Die Landwirtschaft in Südl limburg und seinen deutschen und belgischen Nachbargebieten in der erste Hälfte des 19. Jhs.' in het kader van een Congres van Duitse, Belgische en Nederlandse historici, georganiseerd door de Arbeitsgemeinschaft für Westdeutsche Landes- und Volksforschung van 3-5 oktober 1966 in Spaubeek, gewijd aan het thema: 'Wirtschaftliche und soziale Strukturprobleme im europäischen Nordwesten in der früheren Neuzeit und an der Schwelle des Industriezeitalters'.

INHOUD

Inleiding	3
Achterstand in ontwikkeling	7
De feitelijke situatie in Zuid-Limburg	13
De landbouwstructuur in de aangrenzende lössgebieden	18
De stagnatie in de Zuid-Limburgse landbouw	23

INLEIDING

In Nederland pleegt men de verschillende landbouwgebieden te onderscheiden op grond van verschillen in grondsoort, in vormen van bodemgebruik en in bedrijfstype,² zo o.a. de zeekelegebieden, de weidestrecken, de rivierkelegebieden, de zandgronden en de veenkoloniën. Maar naast dit agrarische kenmerk dient men ook rekening te houden met het cultuurlandschap, waarbinnen deze gebieden zijn gelegen, omdat in Nederland duidelijk regionale verschillen zijn te constateren. Het stedenlandschap in het westen, het gebied van Noord- en Oost-Nederland en het zuidelijke platteland zijn niet alleen verschillend in economisch-agrarische structuur, maar deze drie landschappen zijn ook anders in historisch, sociaal en cultureel opzicht. Met name dient men scherp onderscheid te maken tussen de vrije boerenbevolking van de kustgewesten, die reeds sinds de Middeleeuwen voor de binnenlandse markt én de export produceerden, en de boeren in de feodale landgewesten, voor wie de markt een geringere betekenis had en die voornamelijk in de behoeften van de eigen bevolking voorzagen.³ Het is daarom moeilijk om de ontwikkeling van de landbouw in Nederland in één algemeen beeld te vatten. Dat geldt stellig voor de eerste helft van de 19e eeuw, toen grote verschillen tussen de Nederlandse landbouwgebieden bestonden, toen welvaart en armoede, moderne markt oriëntatie en traditionele bedrijfsvoering naast elkaar voorkwamen. Rijke graantelende gewesten als Groningen en Zeeland vertonen dan ook een geheel ander beeld dan de gemengde bedrijven tussen Rijn en Maas of de armelijke zandstreken van Twente en Brabant.

Het lössgebied van Zuid-Limburg neemt temidden van deze gebieden

² S. Korteweg, De landbouwgebieden. In: Geschiedenis van den Nederlandschen Landbouw, 1795-1940, onder redactie van Z. W. Sneller. Groningen, 1943, 269-276.

³ I. J. Brugmans, Paardenkracht en Mensenmacht. Sociaal-economische geschiedenis van Nederland, 1795-1940. Den Haag, 1961, 51-52.

een aparte eigen plaats in. Over de ontwikkeling van deze vanouds belangrijke landbouwstreek was tot voor kort echter nog weinig bekend. Dit is niet zo vreemd. Zuid-Limburg is immers het enige lössgebied in Nederland en daarom niet zonder meer vergelijkbaar met andere landbouwgebieden. Pogingen om Zuid-Limburg in te delen bij de rivierkleigebieden,⁴ zoals soms in de landbouwliteratuur wordt gedaan, bevredigen daarom niet. Bij overhaaste generalisering komt het eigen karakter van dit gebied weinig tot zijn recht.⁵ Er wordt dan over het hoofd gezien, welke wezenlijke verschillen bestaan tussen het zuiden van de provincie en het agrarisch, historisch en cultureel anders gearde Noord-Limburg.

Toch kan een vergelijking met een overeenkomstig landbouwgebied bijzonder leerzaam zijn. Voor het Zuid-Limburgse lössgebied is het voor de hand liggend een vergelijking te trekken met enige gebieden over de grenzen, namelijk met het aangrenzende leemgebied van de Belgische Haspengouw en het Duits lössgebied van de niederrheinische Börde. Dat een dergelijke zinvolle vergelijking nog nauwelijks is uitgewerkt⁶, hangt ongetwijfeld samen met het eng-nationaal gezichtspunt in de geschiedschrijving.

De streek van Zuid-Limburg, die in Nederland als een landbouwgebied met een apart karakter wordt aangezien, vormt min of meer een geografisch-landschappelijke eenheid met de terrassenplateaus van de Haspengouw en de niederrheinische Börde. Deze plateaus zijn overdekt met een vruchtbare kleigrond, de diluviale leem of löss, een verweringsprodukt van het krijt, door fluviatiele vorming ontstaan. Het golvend karakter van het landschap met zijn wijde, diepe dalen en holle wegen, geeft het een apart cachet. Het gebied strekt zich in

⁴ W. H. Vermooten, De landbouw op de rivierklei en in Zuid-Limburg. In: *Geschiedenis van den Nederlandschen landbouw*, a.w., 295-306.

⁵ J. A. Faber, H. K. Roessingh, B. H. Slicher van Bath, A. K. van der Woude and H. J. van Xanten, Population changes and economic developments in the Netherlands; a historical survey. In: *A.A.G.-Bijdragen*, nr. 12, Wageningen, 1965, 109. In deze samenvatting wordt Limburg als één gebied gezien, dat in economisch en demografisch opzicht overeenkomst zou vertonen met de provincie Noord-Brabant. Voor het zuiden van de provincie kan deze stelling nog moeilijk worden beaamd.

⁶ Een uitzondering vormen enige publikaties van prof. dr. J. Ruwet, die betrekking hebben op de landbouwstructuur in het Maasgebied in de 17e en 18e eeuw, o.a.:

J. Ruwet, *Prix, productions et bénéfices agricoles*, in *Bijdragen tot de prijzengeschiedenis II*, Leuven, 1956, 78-119. idem, *Mesure de la production agricole sous l'Ancien Régime*, in *Annales, Economies, Sociétés, Civilisations*, 1964, 625-642.

J. Ruwet, E. Helin, F. Lanrier et L. van Buyten, *Marché des Céréales à Ruremonde, Luxembourg, Namur et Diest, aux XVIIe e et XVIIIe e siècles*, Louvain, 1966.

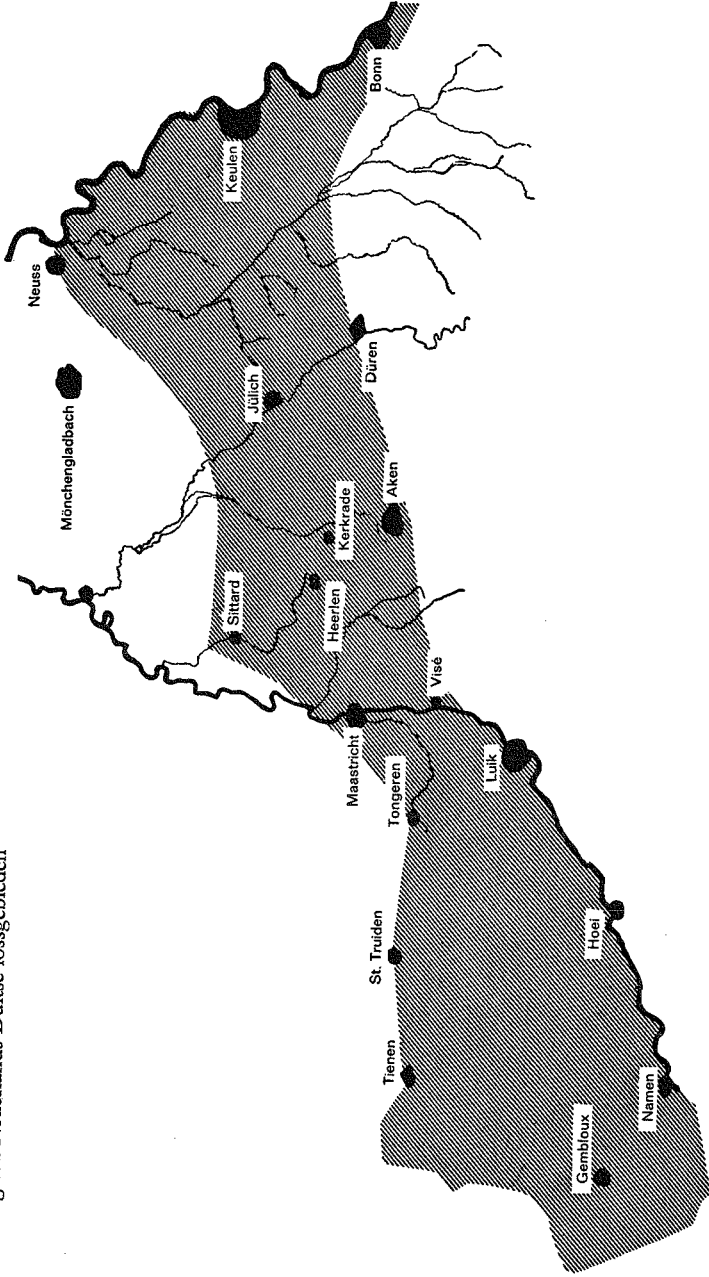
Duitsland uit, noordelijk van de Eifel-hoogvlakte tot de nieder-rheinische Bucht, en in België westelijk van de Maasoever, waar het, aan weerszijden van de taalgrens, een deel beslaat van de provincies Luik, Namen, Henegouwen, Brabant en Limburg. Globaal kan men het gebied begrenzen door aan de noordkant een lijn te trekken, die loopt van Tienen, St. Truiden naar Tongeren over Maastricht, Sittard naar Mönchen-Gladbach tot aan de Rijn bij Neuss, en zuidelijk van Gembloux naar Namen, Hoei, Luik, Visé over Zuid-Limburg naar Aken, Düren tot aan Bonn. Verwezen zij verder naar het hier opgenomen kaartje.

Het is een gebied met een zeer oude bewoning, dat reeds zeer vroeg was ontbost en in cultuur gebracht en door een stelsel van verkeerswegen was ontsloten. De voortreffelijke cultuurbodem met zijn hoge wateropname-capaciteit leidde tot het ontstaan van een vruchtbaar landbouwgebied. De graanverbouw dateert er reeds uit prehistorische tijd en is overheersend gebleven. Historisch is deze economisch-landschappelijke eenheid in de Middeleeuwen in verschillende territoria uiteen gevallen. De onderlinge strijd tussen de verschillende dynastiën in dit gebied heeft de groei tot staatkundige eenheid in de weg gestaan, – met uitzondering van een kortstondige periode, toen deze gebieden onder Franse bestuursmacht waren verenigd, maar over verschillende departementen verdeeld.

Gelegen aan de rand van drie cultuurgebieden, hebben deze streken steeds het karakter van grenslandschap behouden met sterk overeenkomstige trekken. De kleine verspreide dorpen met hun compacte bebouwing en hun gesloten Frankische hoeven wijzen op sterk identieke nederzettingvormen. In de gemakkelijk toegankelijke rivierdalen, afgeschermd door het heuvelland, treft men tal van kerken, kastelen en kloosters aan, die in deze streken veel grondbezit hadden. Ook in volksaard en cultuuruitingen is een verwantschap tussen deze gebieden te constateren.

Wij zijn van mening, dat een vergelijking tussen deze gelijksoortige landbouwgebieden nog vele mogelijkheden biedt om het eigen karakter van deze traditionele korenstreken te typeren. Voor ons onderwerp levert deze vergelijking in elk geval een waardevol hulpmiddel om de ontwikkeling te verstaan, welke de landbouw in Zuid-Limburg in de eerste helft van de 19e eeuw heeft gekenmerkt.

De Belgisch-Nederlands-Duitse lössgebieden

ACHTERSTAND IN ONTWIKKELING

Omstreeks het midden van de vorige eeuw verkeerde de landbouw in Zuid-Limburg in een achterlijke toestand. Terwijl overal elders voor de boeren een voorspoedige tijd aanbrak, was in deze streken nog weinig opleving in de welvaart te constateren. De gemiddelde inkomensverhouding lag er beneden het Rijksgemiddelde.¹ Het cultuur-areaal was voor meer dan drie kwart als akkerland in gebruik. Deze akkerbouw was eenzijdig op de graanteelt gericht en weinig productief. De veestapel had een ondergeschikte functie en stond niet op hoog peil. De oogstopbrengst per hectare van een marktprodukt als tarwe bedroeg slechts twee derde van de opbrengsten van de Groningse en Zeeuwse tarweteelt. Ook het rendement van andere gewassen bleef ver bij de opbrengsten van elders ten achter.² De tijdgenoten zijn zich deze slechte situatie wel bewust geweest, getuige een klacht op het XIII Landhuishoudkundig Congres in Roermond in 1868. Er werd daar gesproken over 'vette bodem, maar magere oogsten; vette paarden, maar magere koeien; vuil en modder in overvloed om de woningen, maar mestgebrek op den akker'.³ Het oordeel van de Belgische landbouwexpert, prof. Emile Lavalije over dit landbouwgebied was dan ook weinig gunstig; met name bekritiseerde hij de gebrekkige landbouwtechniek en de gangbare vruchtwisseling.⁴

Deze conclusies staan geheel in tegenstelling met het testimonium, dat vijftig jaar eerder werd afgegeven. Toen had namelijk de landbouwvernieuwing al belangrijke vorderingen geboekt in Zuid-Limburg.

¹ J. F. R. Philips, J. C. G. M. Jansen en J. A. H. Th. Claessens, *Geschiedenis van de landbouw in Limburg, 1750-1914*, Assen, 1965, 163.

² W. H. Vermooten, a.w., 304.

³ Verslag XIII Landhuishoudkundig Congres Roermond, 1868, 15.

⁴ E. de Lavalije, *De landbouwkunst in de Nederlanden*, dl. Nederland, uit het Frans vertaald door F. A. Bosne, Gent, 1867, 155.

Een ter zake kundige als J. N. Schwertz, die met de plaatselijke toestand zeer goed op de hoogte was, heeft verschillende voorbeelden aangehaald van deze agrarische vooruitgang, o.a. de teelt van klaver, en enige handelsgewassen, waaronder meekrap, tabak en cichorei.⁵ De oogstbrenghsten konden toen een vergelijking met de beste landbouwgebieden in Nederland doorstaan; de tarweteelt benaderde zelfs het hoge peil, dat in Vlaanderen behaald werd.⁶ Het is bevreemdend, dat een halve eeuw later deze betrekkelijk gunstige situatie volledig is verloren gegaan. Wij willen ons daarom de vraag stellen, hoe een door de natuur zo begunstigd gebied als de löss-streek van Zuid-Limburg met haar rijke korenoogsten plotseling in de eerste helft van de 19e eeuw een dergelijke achterstand in agrarische ontwikkeling heeft opgelopen.

Een ontleding van de algemene factoren, die op de agrarische structuur van invloed waren, zou eerder de verwachting wettigen, dat de eenmaal begonnen vooruitgang zich zou voortzetten en consolideren. Sedert het midden van de 18e eeuw was de conjunctuur voor de landbouw immers niet ongunstig. Abel spreekt zelfs over 'der agrare Hochschwung des ausgehenden 18. Jahrhunderts'.⁷ Deze hausse werd in de 19e eeuw weliswaar afgebroken, zonder dat echter in de landbouw een ernstige stagnatie optrad. Ook tijdens de periode van dalende prijzen hield de agrarische vooruitgang aan, die gestimuleerd werd door de wijzigingen in de landbouwtechniek en de daarmee samenhangende gevolgen - aangeduid onder de term Agrarische Revolutie -.⁸

Een belangrijke factor voor de landbouwontwikkeling in Zuid-Limburg was de politieke eenwording van het Maasgebied, welke een einde maakte aan de vroegere staatkundige versnippering, hetgeen een verruiming van de afzetmarkt inhield. Na de Franse verovering werd een departement van de Nedermaas gevormd, dat bij Frankrijk werd ingelijfd. Een gevolg van het ingevoerde Franse rechtssysteem was, dat de openbare orde, de rechtszekerheid en de persoonlijke

⁵ J. N. Schwertz, *Anleitung zur Kenntnis der Belgischen Landwirtschaft*, 2 dl., Halle, 1808-1811.

⁶ *Geschiedenis van de landbouw in Limburg*, a.w., 77-84.

⁷ Wilhelm Abel, *Geschichte der deutschen Landwirtschaft vom frühem Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert*. *Deutsche Agrargeschichte* II, Stuttgart, 1961, 303.

⁸ Marc Bloch, *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*. Paris 1952 (nouvelle édition), 31 e.v.

vrijheid beter werden gewaarborgd. De invoering van de Franse wetgeving had eveneens tot gevolg, dat alle heerlijke rechten, tienden, herendiensten, erfpachten en andere vormen van feodalisme werden afgeschaft. De boeren kregen nu de vrije eigendom over hun grond en werden ingeschakeld in de markt-economie.⁹ De verdeling van de gemene gronden en de opheffing van de 'gemeijnten' maakten een uitbreiding en intensieve bebouwing van de cultuurbodem mogelijk.¹⁰ De vrijmaking van de boeren had nieuwe energie losgeslagen en leidde ook tot betere arbeidsmethoden en een rationelere bedrijfsvoering.¹¹ De Franse landbouwpolitiek bevorderde deze agrarische hervormingen met aangepaste maatregelen. Ook de Nederlandse overheid heeft na 1815 de landbouwcultuur gesteund door vrijstelling van belasting en door teeltpremies.¹² Vooral echter door handelspolitieke maatregelen werd onder het bewind van koning Willem I de landbouw gesteund. Omdat Nederland een autarkisch stelsel had en voldoende graan produceerde om zijn bevolking te voeden, vertoonde het prijsverloop niet dezelfde scherpe daling als in zijn buurlanden. Sinds 1825 vertoonden de prijzen zelfs weer een opgaande lijn.¹³ De afzet vormde geen probleem in verband met de gestegen vraag van de groeiende bevolking en de toegenomen behoefte aan voedingsmiddelen in de naburige industriesteden.¹⁴

Ofschoon veel van de genoemde factoren inderdaad een gunstige uitwerking hadden, bleef het beoogde effect toch vaak uit. De bevolking had te lang onder de druk van de oude toestanden geleefd om zich ineens op grote schaal bij de nieuwe inzichten te kunnen aanpassen. De nieuwe maatschappelijke orde had de boeren wel bevrijd van allerlei persoonlijke en zakelijke bindingen aan hun grondheer, maar leidde vaak tot een even harde economische afhankelijkheid. De 'vrije boerenstand' was nu gebonden aan de prijswetten van de markt-economie; het concurrentiebeginsel werd normgevend voor de pro-

⁹ Friedrich Lütge, *Geschichte der deutschen Agrarverfassung vom frühen Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert*. Deutsche Agrargeschichte III, Stuttgart, 1963, 205.

¹⁰ Friedrich Lütge, a.w., 207.

Heinz Haushofer, *Die deutsche Landwirtschaft im technischen Zeitalter*. Deutsche Agrargeschichte V, Stuttgart, 1963, 53.

¹¹ F. Lütge, a.w., 224-228.

¹² I. J. Brugmans, a.w., 56.

¹³ I. J. Brugmans, a.w., 142 en 162.

¹⁴ J. A. van Houtte, *Economische en sociale geschiedenis der Lage Landen*, Zeist, 1964, 248.

duktie.¹⁵ De boeren, die vroeger hun verplichtingen in natura vervulden, ondervonden, vooral door de afzet- en kredietcrisis moeilijkheden bij de omschakeling op de geldhuishouding.¹⁶ Zij waren er niet op voorbereid om plotseling als agrarische ondernemers op te treden. Het bleek al spoedig, dat het economisch gezichtspunt, dat leidraad was geweest bij de agrarische hervormingen, niet alléén beslissend was voor de ontwikkeling in de landbouw.

Uit sociaal oogpunt bleef nog veel bij het oude. De samenleving had haar vroeger standskarakter behouden. De grondheren, die onder het Franse regime grootgrondbezitters waren geworden, behielden hun sociale positie en hadden nog steeds grote invloed. Zij waren ook de initiatiefnemers bij het doorvoeren van vernieuwingen en de pioniers in het opkomende agrarische verenigingsleven. De boeren bleven vasthouden aan hun oude zeden en gewoonten en kwamen vrijwillig veel van de vroegere verplichtingen na.¹⁷

De maatregelen in de Franse bestuursgebieden hadden de boeren niet altijd voordeel gebracht. De landeigendommen van de opgeheven kerkelijke en sociale instellingen en van de uitgeweken emigré's gingen vooral over in handen van de landadel en van de rijke burgerij. De boeren waren zelf te arm om grond te kopen en hun bezit uit te breiden. Even weinig hebben de boeren doorgaans geprofiteerd van de verdeling van de gemene gronden, die in handen van dezelfde kapitaalbezitters kwamen. Een opvallende consequentie was wél de belangrijke toename van het aantal pachters.¹⁸

De verdeling van de woeste gronden heeft overal tot veel klachten aanleiding gegeven. De kleine boeren en landarbeiders, die hun traditionele gebruiksrechten moesten afstaan, konden hun vee niet meer weiden en raakten in nood, omdat zij nog niet op stalvoeding konden overgaan. Er groeide een klasse-onderscheid tussen de gezeten boeren, die een gunstiger tijd tegemoet gingen, en de keuters en landarbeiders, die in hun bestaan werden bedreigd. Zo groeide een agrarisch proletariaat, dat een zware druk legde op het platteland.¹⁹

Over het algemeen kwamen vooral de kleine boerenbedrijven in een moeilijke toestand te verkeren. Hun armoede was echter meer ver-

¹⁵ F. Lütge, a.w., 223.

¹⁶ Geschiedenis van de landbouw in Limburg, a.w., 105-106.

¹⁷ F. Lütge, a.w., 223-224.

¹⁸ J. A. van Houtte, a.w., 259-260.

¹⁹ F. Lütge, a.w., 228. H. Haushofer, a.w., 52.

scholen dan die van de arbeiders in de opkomende industriesteden en stond ook niet zozeer in de publieke belangstelling. Industrie, handel en verkeer stonden meer op de voorgrond, ook in de regeringspolitiek, omdat deze bedrijfstakken de taak kregen om de aanwas van de bevolking op te vangen.²⁰

De vraag is in dit verband gewettigd, of de eerste helft van de 19e eeuw niet speciaal voor de traditionele graangebieden een bijzonder nadelige tijd geweest is. Ontegenzeggelijk heeft de veeteelt toen meer profijt getrokken van de conjunctuur dan de akkerbouw. De prijzen van vlees, boter en kaas liepen sterk op, terwijl de prijs van de granen slechts fractioneel omhoog ging. De val van de graanprijzen in de eerste decennia van de 19e eeuw gaf weinig stimulans tot het aanschaffen van nieuwe werktuigen en gereedschappen, terwijl daarentegen de loonkosten hoog bleven. Ook de pachtprijzen, die nog grotendeels op het oude peil stonden, drukten zwaar. De hausse in de vroegere monocultuur van de graanteelt was voorbij. In de menselijke voeding werd het gebruik van aardappelen, vlees en vet belangrijker dan de zetmeelprodukten.²¹ Toen de graanimporten toenamen, bleek, dat men zich té eenzijdig op de speculatieve verbouw van granen had toegelegd en te weinig aandacht had besteed aan de verbouw van aardappelen, handelsgewassen en veevoederprodukten. De expansie van de graangebieden in het Maasdal, die op het einde van de 17e eeuw al was begonnen,²² scheen ten einde gekomen. De oogst-opbrengsten waren door de eenzijdige graanverbouw niet verder gestegen.

De produktietechniek onderging na 1800 geen grote veranderingen meer. Het aandeel der granen in het rotatiestelsel was tot boven 80% gestegen. De herhaaldelijk terugkerende verbouw van wintergranen, een soort roofofbouw-systeem, drukte de opbrengstcijfers, waardoor een verbetering van de produktietechniek niet meer rendabel was, temeer omdat de braak op de vruchtbaarste gronden al sinds 1750 nauwelijks meer voorkwam. Deze vroegtijdige afschaffing van de

²⁰ H. G. W. Verwielen, Sociale toestanden ten plattelande. In: Geschiedenis van den Nederlandschen landbouw, a.w., 426 e.v.

²¹ B. H. Slicher van Bath, De agrarische geschiedenis van West-Europa, 500-1850. Aulaboeken Utrecht 1960, 262.

²² J. Ruwet, Mesure de la production agricole sous l'Ancien Régime. Le blé en Pays Mosan. In: Annales, Economies, Sociétés, Civilisations, 19e jrg., nr. 4, juli-aug. 1964, 625-642.

braak stootte echter op een tekort aan mestproduktie, zodat de mogelijkheid verviel om van de grond een hoger profijt te trekken.²³ Dat op andere grote pachtbedrijven de braak langer gehandhaafd bleef, moet men overigens niet toeschrijven aan de neiging om vlugger genoeg te nemen met de hoge opbrengsten in de jaren, dat het land werd bewerkt. Het was vaak ook een kwestie van kostenberekening, want het afschaffen van de braak maakte meer (dure) arbeiders noodzakelijk, terwijl soms (nog) geen mogelijkheid voor een intensievere bebouwing voorhanden was.²⁴ De vruchtwisseling bleef daarom op de oude voet gehandhaafd. Deze vruchtbare korenschuren uit vroegere eeuwen waren derhalve minder betrokken bij de Agrarische Revolutie dan andere landbouwstreken, waar een intensievere bebouwing de opbrengsten sterk deed stijgen. Ook de mogelijkheden om nieuwe cultuurgrond aan te winnen waren hier beperkt, omdat men al eerder tot de uiterste grens was gevorderd.

Een reden van de achterstand lag vooral in het overwicht van akkerland en dientengevolge het tekort aan weiland, waardoor minder vee kon worden gehouden, hetgeen een voorwaarde was voor een intensievere bebouwing. De veestapel had in de graangebieden een volstrekt secundaire functie; van veeveredeling of vetweiding was geen sprake. Omdat het cultuurareal weinig kon worden uitgebreid, hield dit geen gelijke tred – zoals elders wel het geval was – met de bevolkingsaanwas, waardoor een verkleining van de bedrijfs grootte optrad. Al deze factoren, die het vroegere evenwicht verstoorden, maken het begrijpelijk, dat de omstandigheden voor de graanverbouwende gewesten ongunstiger uitvielen dan voor andere landbouwgebieden.

²³ Deze conclusies ontleen wij aan een onderzoek over de vruchtwisseling en de opbrengsten van de XII-Apostelenhoeve nabij Maastricht, waarvan de resultaten in het volgend Jaarboek door drs. J. C. G. M. Jansen zullen worden gepubliceerd.

²⁴ Friedrich Lütge, *Deutscher Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 2e Auflage, Berlin/Göttingen/Heidelberg, 1960, 390.

DE FEITELIJKE SITUATIE IN ZUID-LIMBURG

De ontwikkelingsgang van de landbouw in Zuid-Limburg laat duidelijk zien, dat de tijdsomstandigheden niet onverdeeld gunstig waren. Er doen zich twee merkwaardigheden voor, als we de feiten analyseren. De eerste vaststelling is de afnemende betekenis van de landbouw in het betrokken tijdvak. Rond 1850 had deze geen overheersende positie meer in deze streek. In strikte zin was nauwelijks de helft van de beroepsbevolking nog in de landbouw werkzaam, al kan men er over twisten, tot welke sector het grote aantal daghuurders, losse arbeiders enz. (15% van de beroepsbevolking) moet worden gerekend.¹ Desondanks was de landbouw er toch de belangrijkste welvaartsbron, want de andere bestaansbronnen op het platteland waren van weinig betekenis. In Maastricht, Vaals en Kerkrade was enige industrie gevestigd; de keramische industrie van Maastricht (Petrus Regout) was nog pas in opkomst; de textielindustrie van Vaals reeds op haar retour. Op de dorpen waren veel ambachtelijke bedrijven gevestigd, maar deze waren voor het merendeel van plaatselijke betekenis. Uit de beroepsstructuur krijgt men de indruk, dat velen een hoofd- of nevenbestaan buiten de landbouw gezocht hebben, omdat deze niet voldoende werkgelegenheid meer bood. Van een afvloeien van arbeidskrachten uit de landbouw naar de industrie was echter geen sprake, eerder van een bevolkingsdruk tegen het plafond van de bestaansmogelijkheden.

Het tweede merkwaardige feit is, dat er in de landbouw in de eerste helft van de 19e eeuw betrekkelijk weinig veranderingen zijn opgetreden. De agrarische structuur bleef in grote lijnen bij het oude. De bodem was reeds voor 89% in cultuur gebracht;² enige woeste

¹ Geschiedenis van de landbouw in Limburg, a.w., 150-151.

Idem, 128.

gronden en bossen, die niet met löss waren bedekt, bléven grotendeels onontgonnen. De landbouw werd uitgeoefend als gezinsbedrijf, waarbij de akkerbouw van primaire betekenis was. Het oppervlak aan weiland, dat door gebrek aan afwatering vaak slecht van kwaliteit was, bedroeg 20 à 25% van het totale areaal. De veestapel kon dan ook niet groot zijn; met name kwam weinig rundvee voor. Om die reden werden vrij veel voedergewassen verbouwd om door stalvoeding toch de mestproduktie op peil te houden.³

De geteelde gewassen bestonden voor bijna driekwart uit granen: rogge, tarwe, haver en een weinig gerst en boekweit. Rogge was het meest verbouwde produkt en besloeg aanvankelijk de helft van de met granen beteelde oppervlakte. De verbouw van tarwe bleef aanvankelijk daarbij ten achter, maar nam in omvang toe, zodra de marktverhoudingen verbeterden, zodat uiteindelijk deze twee gewassen elkaar niet ver ontliepen. In de Franse tijd bleef jaarlijks nog enige procenten van de grond braak liggen, maar geleidelijk is de braak helemaal verdwenen. Men zag terzelfder tijd een stijging in de verbouw van aardappelen, vooral door de kleine boeren. De verbouw van de verschillende produkten was in 1829 als volgt:⁴

	Beteelde hectaren (in %)	Opbrengst per hectare (in hl)
Tarwe	19,6	14,4
Rogge	29,9	14,5
Gerst	3,7	21,-
Haver	15,9	24,4
Boekweit	3,5	13,1
Aardappelen	7,7	127,-
Voedergewassen en overige produkten	19,1	-
Braakland	0,6	-

Er bestond derhalve weinig variatie in de teelt der verschillende produkten, die voor 73% uit granen bestonden. In de Franse tijd had men nog wel wat handelsgewassen (meeekrap, cichorei en suikerbieten) verbouwd, maar toen de dwang van het Continentale stelsel wegviel, is deze teelt snel ineengeschrompeld.⁵ Wel kende Zuid-

³ Geschiedenis van de landbouw in Limburg, a.w., 90, 113, 166.

⁴ Idem, 113. ⁵ Idem, 69 vv.

Limburg van oudsher een grote aanplant van fruitbomen in de weilanden. Het areaal beweide boomgaarden (± 6.000 ha) leverde een jaarlijkse hoeveelheid appels, peren en kersen op, welke vooral diende voor lokaal gebruik en voor de stroopstokerijen. Alleen de kersenteelt rond Eijsden had export-betekenis.

Het vee had in deze graanverbouwende streek slechts een ondergeschikte functie, namelijk als mestproducent en als trekdiër. In verband met de gesteldheid van de bodem en de glooiing van het landschap werden vrij veel paarden gehouden (17 per 100 ha cultuurgrond), maar het overige vee was beperkt in aantal. In de Franse tijd trof men naast elk paard slechts twee stuks rundvee, in 1875 vier stuks rundvee aan.⁶ Na een aanvankelijke daling van de veestapel in de dertiger jaren had het aantal hoornbeesten zich vrij snel uitgebreid en was de varkensstapel meer dan verdubbeld. Vooral de kleine boeren hadden zich op de varkenshouderij toegelegd, maar overigens werd er nog weinig aan vetmesterij gedaan, noch aan de melkerij.⁷ De veebezetting was op de grotere graanproducerende bedrijven geringer dan op de kleinere bedrijven, zodat het beeld dus zelfs nog iets geflatteerd is.

De voornaamste bron van inkomsten lag in de verkoop van graan. Daarom is het des te meer verwonderlijker, dat de oogstopbrengraten zo goed als niet zijn gestegen. De opbrengst van broodgranen steeg in de jaren 1840-1870 slechts met ongeveer 10%, vooral door de uitbreiding van de tarweteelt.⁸ In de eerste decennia van de 19e eeuw was de opbrengststijging nóg geringer.⁹ Een marktprodukt als tarwe, waaraan veel zorg moest worden besteed, gaf in 1810 een opbrengst van 16 hl per ha – in de periode 1851-1860 was het gemiddelde rendement zelfs nog iets minder, namelijk 15,6 hl per ha.¹⁰ Ook bij andere produkten was nauwelijks enige produktiviteitsverbetering te bekennen, zoals we reeds aanstipten.

Een verklaring hiervoor moet waarschijnlijk gezocht worden in de geringe bedrijfsomvang. Zowel rond 1800 als rond 1850 was het merendeel van de bedrijven niet groter dan 5 à 10 ha.¹¹ Er waren wel bedrijven groter dan 10 ha, waaronder een aantal grote pachthoeven, die 50 tot 60 ha akkerland onder de ploeg hadden. Deze categorie bedrijven bewerkten zelfs ongeveer de helft van alle cultuurgrond. Maar daarnaast trof men een stijgend aantal keuter-

⁶ Geschiedenis van de landbouw in Limburg, a.w., 32 en 179. ⁷ Idem, 179-181.

⁸ Idem, 178. ⁹ idem, 56-57 en 113. ¹⁰ idem, 82, 177. ¹¹ idem, 99, 158-159.

bedrijven aan van minder dan 5 ha groot, die in elk geval beneden de maat lagen, waarop een boerderij rendabel was te exploiteren. In deze categorie vielen veel kleine boereigenaars, die door vererving en grondversnippering tot deze bedrijfsomvang waren afgezakt. Voorts behoorde tot deze groep een beduidend aantal landarbeiders en particuliere grondgebruikers, die niet meer dan één perceeltje land bezaten en zelf bewerkten. Op deze marginale bedrijven, die in eerste instantie waren gericht op eigen behoeften-voorziening, maar overigens het gebruikelijke patroon volgden, werden iets meer aard-appelen verbouwd en werd meer aan varkenshouderij gedaan. De grote bedrijven leefden vooral van de graanverbouw.

Het is moeilijk om bij gebreke van een statistiek over de handelsbeweging exact vast te stellen, hoeveel van elk produkt ter markt werd aangevoerd. Zonder deze hoeveelheden te kennen, zegt het prijsverloop van de agrarische produkten op de regionale markten van deze streek weinig. Temeer omdat de boeren hun overschotten niet op één markt aanvoerden, maar op wel zeven of acht markten in en buiten de streek,¹² hetgeen onder meer uit de primitieve handelsorganisatie is te verklaren. Het handelsverkeer was gebrekkig, bestond nog vaak in een ruil van produkten en verliep via een groot aantal tussenschakels. Het is wel zeker, dat Zuid-Limburg een overschot aan voedingsmiddelen had, vooral van tarwe, die bijna uitsluitend voor de markt werd verbouwd. In gunstige jaren kon 1/3 van de tarweoogst worden uitgevoerd,¹³ na 1850 zelfs meer. Deze vaststelling lijkt ons aannemelijk, gezien de produktie-omvang en het vrij geringe tarweverbruik door de eigen bevolking.¹⁴ In 1851 werd in totaal 60.000 hl tarwe naar België uitgevoerd, hetgeen met genoemde cijfers overeenkomt.¹⁵ Gezien de vroegere staatkundige eenheid en de nauwe economische samenhang lag het voor de hand, dat

¹² Markten vond men o.a. in Aken, Heerlen, Sittard, Maaseik, Maastricht, Luik, Aubel en Verviers.

¹³ Geschiedenis van de landbouw in Limburg, a.w., 117.

¹⁴ Zie J. A. van Houtte, a.w., 171 en B. H. Slicher van Bath, a.w., 21. De produktie van tarwe in Zuid-Limburg bedroeg gemiddeld 160.000 à 170.000 hl. Het tarweverbruik door de eigen bevolking, van de steden en het platteland, is geraamd op 1/8 van het totale graanverbruik.

¹⁵ Uitvoerig en beredeneerd Verslag van den toestand der gemeente Maastricht over het jaar 1851, p. 123.

Op grond van het Nederlands-Belgisch handelsaccoord van 1846 mocht als uitzonderingsbepaling Limburg jaarlijks 12 miljoen pond graan invoeren tegen betaling van slechts een kwart van de bestaande invoerrechten.

de graanexport zich vooral op de bevolking van de Belgische industriesteden richtte. Een aanduiding van het feit, dat bijna de gehele graanexport op België gericht was, leveren ook de graanprijzen op de Limburgse markten. Deze prijzen lagen daar namelijk boven het Nederlandse prijsniveau, maar corresponderden vrij nauwkeurig met het Belgische prijspeil. Naar Duitsland is waarschijnlijk gezien de handels- en verkeersbelemmeringen weinig uitgevoerd; bovendien exporteerde men daar zelf veel graan. Ook de afzet naar de Hollandse steden was van weinig betekenis, o.m. door de hoge transportkosten in verband met het verval van de Maasvaart. Mogelijk werd vroeger meer graan uit het Maasdal naar het noorden verscheept, maar de bevoorrading van Holland geschiedde toch grotendeels door overzeese import.¹⁶ Na de verbetering van de verkeersverbindingen en de opening van spoorlijnen is de afzet naar het noorden waarschijnlijk wel toegenomen. Toen werd ook het sterk industrialiserende Duitsland importeur van broodgraan. Zuid-Limburg ondervond echter op dat moment steeds meer de concurrentie van de buitenlandse graanleveranciers, hetgeen uiteindelijk resulteerde in de grote landbouwcrisis op het einde van de zeventiger jaren.

¹⁶ Joh. de Vries, De statistiek van in- en uitvoer van de Admiraliteit op de Maaze, 1784-1793, deel I, De statistiek van de invoer. In: Economisch-Historisch Jaarboek, deel 29, Den Haag, 1963, 188-259.

In Rotterdam en Dordrecht werden in de jaren 1784-1789 ongeveer 30.000 hl tarwe en ± 100.000 hl rogge over de Maas aangevoerd, maar dit betrof verschillende herkomstgebieden en omvatte waarschijnlijk betrekkelijk weinig uit Zuid-Limburg.

DE LANDBOUWSTRUCTUUR IN DE AANGRENZENDE LÖSSGEBIEDEN

In vergelijking met de agrarische structuur van de aangrenzende Belgische en Duitse lössgebieden zijn punten van overeenkomst, maar ook grote verschillen te ontdekken. Deze akkerbouwgebieden waren vanouds rijke korenschuren, waar ook met weinig bemesting een goede oogst kon worden behaald. De boeren waren er reeds vroeg georiënteerd op de verkoop van landbouwprodukten voor de markt. Het drieslagstelsel bleef er lang in zwang, maar maakte sinds de eeuwwisseling plaats voor een continuer en veelzijdiger vrucht-wisselingsstelsel, waardoor een verandering optrad in de geteelde produkten. In het Land van Jülich verloor de graanbouw terrein aan vlas, kool- en raapzaad, aardappelen, gerst en hakvruchten en na het midden van de vorige eeuw vooral aan de suikerbieten. Ook werden hier handelsprodukten verbouwd en begon men zich geleidelijk toe te leggen op de fruitteelt en de tuinbouw.¹

Ook in de Haspengouw, waar de braak langer bleef bestaan, stapte men af van de eenzijdige graanverbouw en werd later de intensieve teelt van suikerbieten een belangrijke bron van inkomsten. Dank zij het blad en de pulp van deze bieten verkreeg men een uitstekend veevoeder, wat de veestapel en indirect ook de landbouw ten goede kwam.² De tarwebouw behield in deze gebieden echter een voor-aanstaande plaats in het teeltschema, dat overigens wel veelzijdiger

¹ Franz Theunert, Kreis und Stadt Jülich. Geschichte und Wirtschaft. Köln, 1957, 76-78. J. N. Schwertz, Beschreibung der Landwirtschaft in Westfalen und Rheinprovinz, Stuttgart, 1836.

idem, Bäuerliche Verhältnisse und Zustand der Landwirtschaft in dem Herzogtum Jülich, 1836, neu herausgegeben von Karl Gatzert, Jülich, 1960, 7-62 (geeft een momentopname uit 1818).

² Em. Vliebergh et Rob. Ulens, La population agricole de la Hesbaye au XIXe siècle. Mémoires de l'Académie Royale de Belgique, Classe des Lettres, 2e série, tome V, Brussel, 1909, 3-166.

werd. De intensivering van de landbouwcultuur bevorderde uiteraard de produktiviteitsverbetering; het rendement van de tarwe in de Haspengouw bedroeg in 1867: 22 hl per ha.³

Weiland was in deze streken schaars en praktisch vooral langs de beek- en rivierdalen te vinden. De veebezetting was dan ook gering; het vee moest voornamelijk op stal worden gevoerd. In het Land van Jülich werd het voorgebrek pijnlijker gevoeld dan in de Haspengouw en ging men eerder op de verbouw van voedergewassen over, hetgeen tot uiting komt in een snellere groei van de veestapel.⁴ Deze achterstand heeft de Haspengouw vrij spoedig in een voorsprong omgezet. In deze streek trof men omstreeks 1850 niet alleen veel paarden, maar ook betrekkelijk veel rundvee aan, waarvan een deel werd vetgemest als slachtvee voor de grote steden.⁵ In het Land van Jülich werd bij gebrek aan voldoende voer minder vee gehouden, ofschoon de veestapel er zich uitbreidde en vooral de varkensteelt.⁶

Karakteristiek voor de lössgebieden was de eertijds grote bedrijfsomvang. Terwijl de grote landbouwbedrijven vroeger overheersend waren, nam evenwel sinds de 19e eeuw het kleinbezit sterk toe, vooral in de armere streken. De ongunstige conjunctuur na 1815 en de opsplitsing van de familiebedrijven door vererving leidde tot een voortgaand proces van grondversnippering, dat overigens al eerder was begonnen. Waar het grootgrondbezit overheerste, trof men nog rijke pachtboeren aan, vooral in de zuidelijke Haspengouw, met bedrijven van 50 tot 100 ha of meer, maar deze waren in de 19e eeuw ver in de minderheid. De gemiddelde bedrijfsomvang was in alle drie

	Haspengouw	Jülich	Zuid-Limburg
minder dan 5 ha	65	80	63
5 tot 10 ha	18	11	21
meer dan 10 ha	17	9	16

³ Léonie de Lavergne, *De landelijke huishoudkunde in België*. In: E. de Lavalije, *De landbouwkunst in de Nederlanden*, a.w., VII.

⁴ Franz Theunert, a.w., 79.

⁵ Vliebergh et Ulens, a.w., 99.

⁶ Hildegard Ditt, *Struktur und Wandel westfälischer Agrarlandschaften. Veröffentlichungen des Provinzialinstituts für westfälische Landes- und Volkskunde. Reihe 1, Heft 13*, München, 1965, 95-103 (Die rheinische Bucht).

de lössgebieden sterk teruggelopen, zoals de voorgaande tabel aantoonst:⁷

Bij deze indeling blijkt, dat in deze streken ook een groot aantal keuterbedrijven bestonden, die voor het merendeel slechts als bron van neven-inkomsten werden geëxploiteerd.⁸ In het gebied van Jülich waren de bedrijven van geringere omvang dan in de Haspengouw, hetgeen correspondeert met de eigendomsverhoudingen. In Jülich kwamen meer eigenaars voor en was er slechts 45% pachtland, terwijl de Haspengouw, waar veel grond door kapitaalbezitters was opgekocht, voor driekwart uit pachtland bestond. Een gevolg hiervan was o.m., dat de grond er duurder was, de pachtsom hoger en het dagloon ook meer bedroeg dan elders. In de Haspengouw waren veel arbeidskrachten op de grote bedrijven nodig en moest men in de oogsttijd zelfs landarbeiders van elders aantrekken. In het Land van Jülich kon men het werk meestal met de beschikbare mensen af.⁹

Deze veranderingen in de gemiddelde bedrijfsgrootte waren tekenend voor de gewijzigde verhoudingen. Elk dorp telde nog wel enkele grote familiebedrijven, waar een gezeten boerenaristocratie in welvaart kon leven. Maar voor het merendeel van de bevolking bood de landbouw in deze rijke graanstreken onvoldoende uitkomst. Men schatte, dat bijna tweederde van alle boerenbedrijven marginaal was en geen voldoende bestaansmogelijkheid bood. Het waren armetierige bedoeningen, zonder voldoende inkomsten, waaraan handwerkers, linnenwevers, mijnwerkers of landarbeiders – trouw aan grond en erf – gehecht bleven in de (vergeefse) hoop op betere tijden. Andere takken van bedrijf hadden de landbouw overvleugeld. In feite voltrok zich een geruisloos saneringsproces onder invloed van de toenemende bevolkingsdruk op het platteland, waardoor steeds meer mensen van de landbouw vervreemdden.¹⁰

⁷ Vliebergh et Ulens, a.w., 77.

Geschiedenis van de landbouw in Limburg, a.w., 157.

Statistik der Regierungsbezirk Aachen, 1867.

De gegevens omtrent de bedrijfsomvang dateren resp. uit 1895, 1883 en 1867. Bij gebrek aan gegevens uit vergelijkbare jaren vragen deze cijfers derhalve voorbehoud. Ook zijn nog grote onderlinge verschillen binnen de drie gebieden te onderscheiden.

⁸ Vliebergh et Ulens, a.w., 73 en 77.

P. Imhoff, Das niederrheinische Lössgebiet. Landwirtschaftliche Jahrbücher, Bd. 75, Berlin, 1932.

⁹ Vliebergh et Ulens, a.w., 76-84, 107 vv.

J. N. Schwertz, a.w., 10.

¹⁰ Vliebergh et Ulens, a.w., 108 e.v.

Franz Theunert, a.w., 70 e.v.

Welke verschillen zijn tenslotte op te merken in de demografische ontwikkeling van de drie lössgebieden? Deze verschillen hangen nauw samen met het ongelijksoortig beeld, dat de Westeuropese landen bij de overgang van de 18e eeuw naar de 19e eeuw vertonen. Frankrijk kende in de tweede helft van de 18e eeuw een zeer snelle bevolkingsaanwas, maar sedert het einde van de eeuw begon deze groei volledig te stagneren. Ook in België is in de tweede helft van de 18e eeuw de bevolking snel gestegen, maar deze groei zette zich in de eerste helft van de 19e eeuw met een aanmerkelijk trager tempo voort. In Duitsland trad eerst na 1815 een versnelde bevolkingsaanwas op evenals in Nederland. In deze landen hield deze groei veel langer aan, toen elders de bevolkingsstijging al over zijn hoogtepunt heen was.¹¹ Deze zelfde tendens in de bevolkingsontwikkeling tekent zich ook af in de Duits-Nederlands-Belgische grensgebieden. De plattelandsgewesten in Nederland, waarover cijfers bekend zijn,¹² hadden in de tweede helft van de 18e eeuw een gemiddelde groeivoet van 2 à 4 pro mille per jaar. Het bevolkingsaccres op het platteland van Brabant en Vlaanderen lag veel hoger en bedroeg 15 pro mille per jaar.¹³ In Zuid-Limburg kwam de bevolkingsgroei met de Nederlandse cijfers overeen; het accres bedroeg er ruim 3 pro mille per jaar.¹⁴ Deze groei was lager dan in de andere lössgebieden. In de Haspengouw lag de bevolkingsaanwas op gemiddeld 16 pro mille

¹¹ B. H. Slicher van Bath, *De agrarische geschiedenis van West-Europa*, a.w., 90.

Adolphe Landry, *Traité de Démographie*, Paris, 1949, 63.

Friedrich Lütge, *Deutsche Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, a.w., 368.

¹² J. A. Faber e.a., *Population changes*, a.w., passim.

Friesland 3,5 pro mille, Overijsel 2,1 pro mille, Veluwe 4,2 pro mille, Meijerij 3,6 pro mille.

¹³ H. van Werveke, *Demografische problemen in de Zuidelijke Nederlanden*. Mededelingen Kon. Vlaamse Academie van Wetenschappen, afd. Letteren, jrg. XVII, 1955.

J. A. van Houtte, a.w., 217.

¹⁴ Als (voorlopige) indicatie voor deze gemiddelde jaarlijkse groeivoet werd als basis genomen het aantal communicanten in de diverse uiteenlopende jaren tussen 1647 en 1760 van de Zuid-Limburgse parochies van de bisdommen Roermond en Luik, die tot inwonertallen werden omgerekend. Ondanks merkwaardige plaatselijke verschillen geven deze cijfers voor het gebied als geheel een opvallende concordantie te zien bij de berekening van het gemiddeld jaarlijks bevolkingsaccres, dat bij vergelijking over verschillende tijdstippen en deelgebieden steeds even boven 3 pro mille uitkomt. Dit cijfer willen we met enig voorbehoud aanhouden.

G. Simenon, *Visitationes Archidiaconales. Archidiaconatus Hasbaniae et diocesi Leodiensi, ab anno 1613 ad annum 1763*. Leodii, 1939-1940, 2 delen.

Jos Habets, *Geschiedenis van het tegenwoordige bisdom Roermond en van de bisdommen, die het in deze gewesten zijn voorafgegaan*, deel 1-3, Roermond, 1875-1892.

per jaar,¹⁵ in het land van Jülich op gemiddeld 12 pro mille.¹⁶ In de eerste helft van de 19e eeuw – de Franse tijd buiten beschouwing gelaten – bedroeg de jaarlijkse bevolkingsstijging in Nederland gemiddeld 10 pro mille, in België 8,4 pro mille.¹⁷ In Zuid-Limburg bedroeg de bevolkingsaanwas 8,7 pro mille per jaar,¹⁸ hetgeen hoger was dan in de Haspengouw,¹⁹ maar beneden het accres in het land van Jülich lag.²⁰

De bevolkingsgroei bleef waarschijnlijk in Zuid-Limburg bij andere streken ten achter, omdat de bevolkingsdichtheid er al zoveel hoger was. In sommige streken van het land van Jülich (het plateau van Aldenhoven) was de dichtheid 116 inwoners per km².²¹ Voor de Haspengouw in zijn geheel worden dichtheidscijfers opgegeven van 212-235 inwoners per km²,²² maar dit cijfer wordt beïnvloed door de niet-agrarische bevolking, die in groot aantal in dit gebied woonde. Een zuivere plattelandsstreek in de Haspengouw, die in beroepsstructuur met de andere lössgebieden overeenkwam, bereikte een bevolkingsdichtheid van 120 inwoners per km².²³ De bevolkingsdichtheid op het Zuid-Limburgse platteland ging daar een stuk boven uit en varieerde van 155 inwoners aan de rand van het gebied tot 197 inwoners per km² langs de Maasstreek.²⁴

¹⁵ Vliebergh et Ulens, a.w., 67 e.v.

¹⁶ E. A. Wrigley, *Industrial growth and population changes*, Cambridge, 1962, 24-25.

¹⁷ J. A. van Houtte, a.w., 217.

¹⁸ J. F. R. Philips, *Limburgse bevolkingscijfers uit de eerste helft van de 19e eeuw*, in *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg*, dl. VIII, Maastricht, 1963, 99-158.

¹⁹ R. Courtois, *Recherches sur la statistique physique, agricole et medicale de la province de Liège*. Verviers, 1828, tome 2, 269.

²⁰ Franz Theunert, a.w., 25.

²¹ Idem.

²² Léonie de Lavergne, a.w., VII.

²³ Vliebergh et Ulens, a.w., 167 vv. (Groot-Gelmen).

²⁴ *Geschiedenis van de landbouw in Limburg*, a.w., 134-147.

DE STAGNATIE IN DE ZUID-LIMBURGSE LANDBOUW

Een dergelijke hoge bevolkingsdichtheid moest noodzakelijk in Zuid-Limburg tot armetierige, versnipperde boerenbedrijfsjes leiden, tenzij op grote schaal bevolking van de landbouw naar andere bestaansbronnen afvloeide. Dit laatste was echter niet het geval. Er was feitelijk geen enkele vervangende werkgelegenheid aanwezig. Huisindustrie kwam in deze streek zo goed als niet voor. De ambachten en plaatselijke nijverheden, die vaak nog nauw met de landbouw waren verweven, waren van zo weinig betekenis, dat ze niet meer mensen konden opnemen.¹ De industrie van Maastricht – de enige grote nijverheid in dit gebied – had aan arbeidskrachten geen gebrek en kon putten uit de eigen bevolking, die in de oude vestingstad in voldoende mate aanwezig was. Er had nauwelijks enige migratie van belang naar andere streken plaats. Wel kende men langs de Maas-streek en de Duitse grens het verschijnsel van de seizoensarbeid; hele dorpen stroomden in de zomer leeg om in aangrenzende Duitse gebieden werk te zoeken. Men bleef echter in zijn eigen dorpen wonen en keerde er 's winters ook steeds terug. De gehechtheid aan de geboortegrond, het voorvaderlijk erf en de plaatselijke gemeenschap, was er zeer groot. Alle spaarcenten besteedde men om daar een lapje grond te kunnen kopen. Grondbezit had er een belangrijke functie; iemands economische zelfstandigheid en sociaal prestige hing daarvan af. Men was dan ook eerder geneigd zich in hypothecaire schuld te steken dan om grond te verkopen. Het is echter onbetwist, dat dit bevolkingsoverschot op het Zuid-Limburgse platteland de vooruitgang in de landbouw sterk heeft geremd.

In het midden van de vorige eeuw kon Zuid-Limburg bij lange na

¹ Op basis van de aanwezige grondstoffen was een industriële ontwikkeling in potentie voorhanden geweest in de vorm van kalkbranderijen, mergelgroeven, kleiwarenbedrijven en mijnbouwondernemingen, maar deze hebben zich niet of pas zeer laat ontwikkeld.

niet meer wedijveren met graantelende provincies als Groningen en Zeeland, waar de rijke boeren op hun grote bloeiende bedrijven hoge opbrengsten behaalden.² De landbouw kon er ook niet concurreren met de intensieve landbouwcultuur in het dichtbevolkte Vlaanderen, waar de bedrijfsomvang eveneens gering was, maar waar men dit nadeel door een modern vruchtwisselingsstelsel en een uitgebreide veestapel had weten te compenseren, maar waar desondanks de welvaart niet hoog was.³ Het is opmerkelijk, dat Zuid-Limburg zich noch in de teelt van handsgewassen, noch in de verbouw van hakvruchten of voedergewassen met andere gebieden kon meten. Een gedeeltelijke verklaring schuilt wellicht in de Nederlandse handelspolitiek, die met haar lage tarieven vooral gericht was op de expansie van de oude koopmanssteden, maar voor de landbouwwontwikkeling nieuwe mogelijkheden in de weg stond. De suikerbietencultuur bijvoorbeeld, die in de aangrenzende gebieden sterk in opkomst was, heeft in Zuid-Limburg geen wortel geschoten, omdat men voorlopig niet bij machte was tegen de goedkope rietsuiker te concurreren.

Maar een wezenlijker oorzaak was gelegen in de geringe bedrijfs-grootte. De meeste kleinbedrijven waren wel gedwongen om een grote hoeveelheid broodgranen te telen om de omvangrijke gezinnen te kunnen voeden, die hiervan moesten leven. De arbeidsproductiviteit op deze bedrijven was gering. Door de excessieve grondversnippering ontstonden economisch tal van scheve verhoudingen. Hoe kleiner de gemiddelde bedrijfsoppervlakte werd, hoe slechter werd ook de toestand voor de pachter en de dagloner, omdat de verborgen werkloosheid op het kleinbedrijf de grond duur hield, de pachten omhoog dreef en het dagloon deed verminderen.

Het overschot aan kleine boeren verhinderde ook de technische vooruitgang en een verdere beroepsdifferentiatie. Alleen de grote bedrijven waren in staat verbeteringen door te voeren, maar vaak bleven de grote pachtboeren in gebreke om zich bij de vernieuwingen in de landbouwtechniek aan te passen, omdat de eigenaars-grootgrondbezitters, die veelal in het buitenland woonden, zich weinig om hun bezit bekommerden en van hen niet voldoende stimulans uitging om geld in deze bedrijven te investeren. Van de keuterbedrijven, die doorgaans geen neveninkomsten hadden en vaak diep in de schuld staken, kon men niet verwachten, dat zij het kapitaal konden op-

² E. de Lavalije, a.w., 45-57. Cfr. P. J. Bouman, De landbouw op de zeekeij, in Geschiedenis van den Nederlandschen landbouw, a.w., 277-287.

³ Léonie de Lavergne, a.w., xxii-xxiii.

brengen om nieuwe werktuigen aan te schaffen en om nieuwe landbouwmethoden toe te passen of een beter profijt van het vee te trekken. De gebrekkige bemesting en bewerking van het land hadden daarom noodzakelijk matige oogsten tot gevolg. De stand van de landbouwtechniek liet in het algemeen niet toe om veel meer andere produkten te verbouwen of bijvoorbeeld van de roggebouw op de tarwe over te schakelen. Het algemeen kapitaal- en kredietgebrek en de onefficiënte arbeidsmethoden op de kleine bedrijven waren de voornaamste oorzaken, dat de landbouw in Zuid-Limburg in een achterlijke toestand was geraakt en nog slechts een mager bestaan gaf.

Deze achterlijkheid school overigens niet alleen in de feilen van de landbouwstructuur, maar was ook aan een aantal externe factoren te wijten, zo onder meer aan de gebrekkige kennis en het lage ontwikkelingspeil van de bevolking, aan de gebrekkige verkeerssituatie en bijgevolg aan het isolement van deze grensstreek, die in het verleden zo vaak als oorlogstoneel had moeten dienen in de strijd van botsende belangen. In de eerste helft van de 19e eeuw verkeerde men er lang in politiek onzekerheid over het lot van dit omstreden gewest. Toen de streek uiteindelijk aan Nederland werd toebedeeld, bleef er nog jarenlang deining bestaan over de staatkundige toekomst, onder pressie van enkele annexionistische groeperingen. Het nieuwe vaderland hield weliswaar streng vast aan zijn rechten over dit verworven grondbezit, maar liet zich verder aan dit gebied weinig gelegen liggen.

Deze situatie was niet bevorderlijk om de stagnatie in de landbouw te doorbreken. De verarmde boerenstand had aan veerkracht verloren en steunde op zijn overgeleverde tradities en instellingen. De gewone boeren waren in hun opvattingen vrij conservatief en particularistisch; hun horizon reikte meestal niet verder dan het eigen dorpsleven. Het was in deze onzekere tijd verklaarbaar, dat zij bang waren van de gevestigde gedragslijn af te wijken. Het verenigingsleven, dat elders sterk in opkomst was, had in Zuid-Limburg nog weinig wortel geschoten. In deze eenvoudige en weinig gedifferentieerde samenleving ontbraken de pioniers, die de bestaande impasse wisten te doorbreken. Het zou nog enige decennia duren, voordat er voormannen opstonden, die de boeren de weg wezen naar een betere toekomst.

Het kan in deze omstandigheden dan ook geen verwondering wekken, dat een vergelijking met andere streken ten nadele van Zuid-Limburg moest uitvallen.